

Stora Karlsö – tidernas ö

Idébank för framtida kulturhistorisk forskning

Rita Larje, 2008-02-08

Vid styrelsemöte i Palmska fonden 24 augusti 2007 framfördes önskemål om en idébank för framtida kulturhistorisk forskning på Stora Karlsö. Ön är ovanligt fornminnesrik men också rik på obesvarade frågor rörande dess forntid. Nya forskningsprojekt skulle möjligen kunna ge faktaunderbyggda svar där vi nu spekulerar och gissar. Sådana projekt kan kräva arkeologiska fältundersökningar men det finns också forskningspotentialer i redan utgrävda material både från Stora Förvars kulturlager och från den mindre, arkeologiska undersökningen på Norderslätt på 1970-talet.

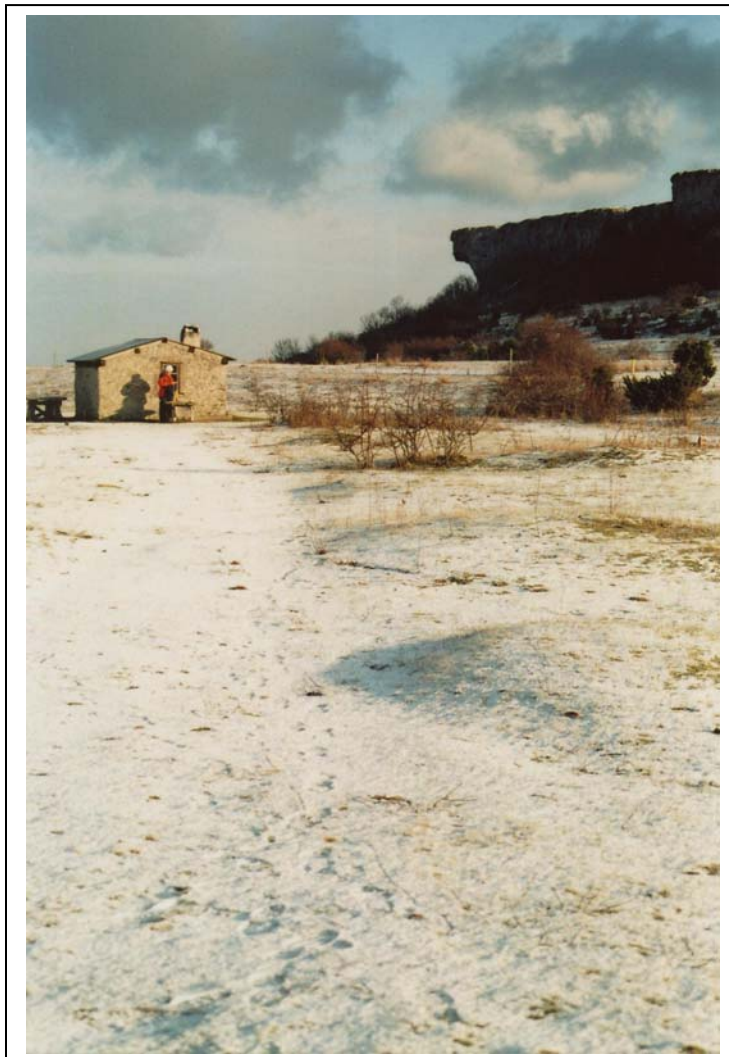
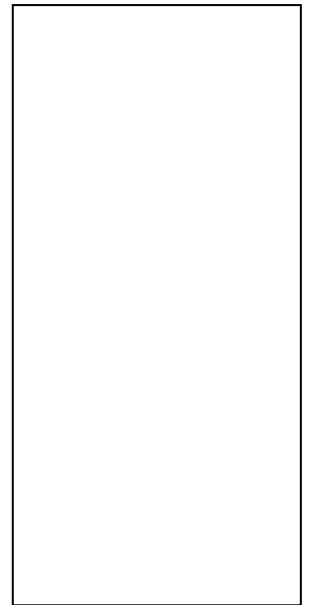
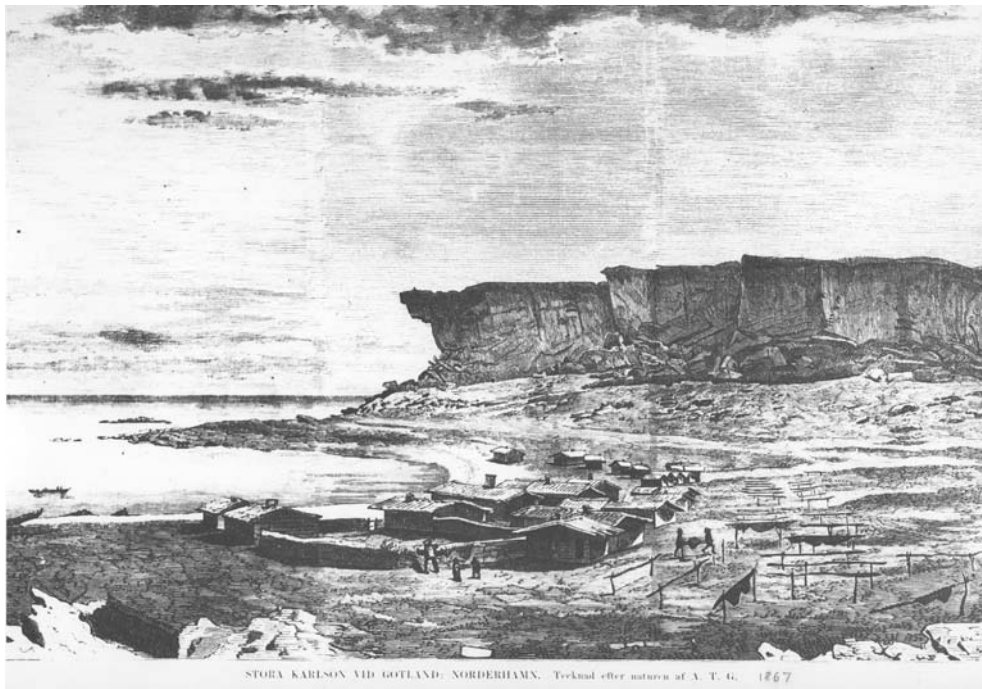
Nedan följer korta idébeskrivningar över några angelägna forskningsobjekt.

FISKELÄGET PÅ STORA KARLSÖ

Norderhamn är en plats som utsätts för hårt nutida marksлитage och igenväxning. Här låg på 1830-talet ett av Gotlands största fiskelägen. Med ett 80-tal bodar som rymde ca 300 man var det säsongvis ett mindre samhälle. I dag finns bara två bodar bevarade men mer eller mindre tydliga spår av den livliga verksamheten finns. Det finns all anledning att medan tid är dokumentera de spår av bebyggelse och andra aktiviteter som ännu kan skönjas i området. Kartläggning av husgrunder och gistgårdar kan jämföras med de tidsdokument som finns bevarade i form av teckningar, fotografier, kartor och nedteckningar om livet i fiskeläget.

En sådan kartläggning är förhoppningsvis ett ansvar som ligger på fornminnesinventeringen (SFI). Kartläggningen är viktig inte bara för förståelsen av funktioner i fiskeläget. Delar av fiskeläget överlagrar tidigare verksamhet inom området. Kanske är det under fiskeläget man kan hitta den vikingatid vi hittills bara sett fragment av.

Inmätning och kartläggning av 1800-talets fiskeläge är alltså högprioriterat även om det inte är ett forskningsobjekt i sig.

Litteratur om fiskeläget

Säve, Per Arvid, 2007. Carls-Öar (Handschrift). Med inledning och kommentar av Per Stobaeus. Från Gutabygd 2007.

Ohlsson, Erik W. 1972. Från forntid till bolagstid. I: Stora Karlsö. Visby 1972

Ohlsson, Erik W. 1960. 'Några anteckningar om Stora Karlsö under medeltiden och nya tiden fram till år 1880', Stora Karlsö 1960.

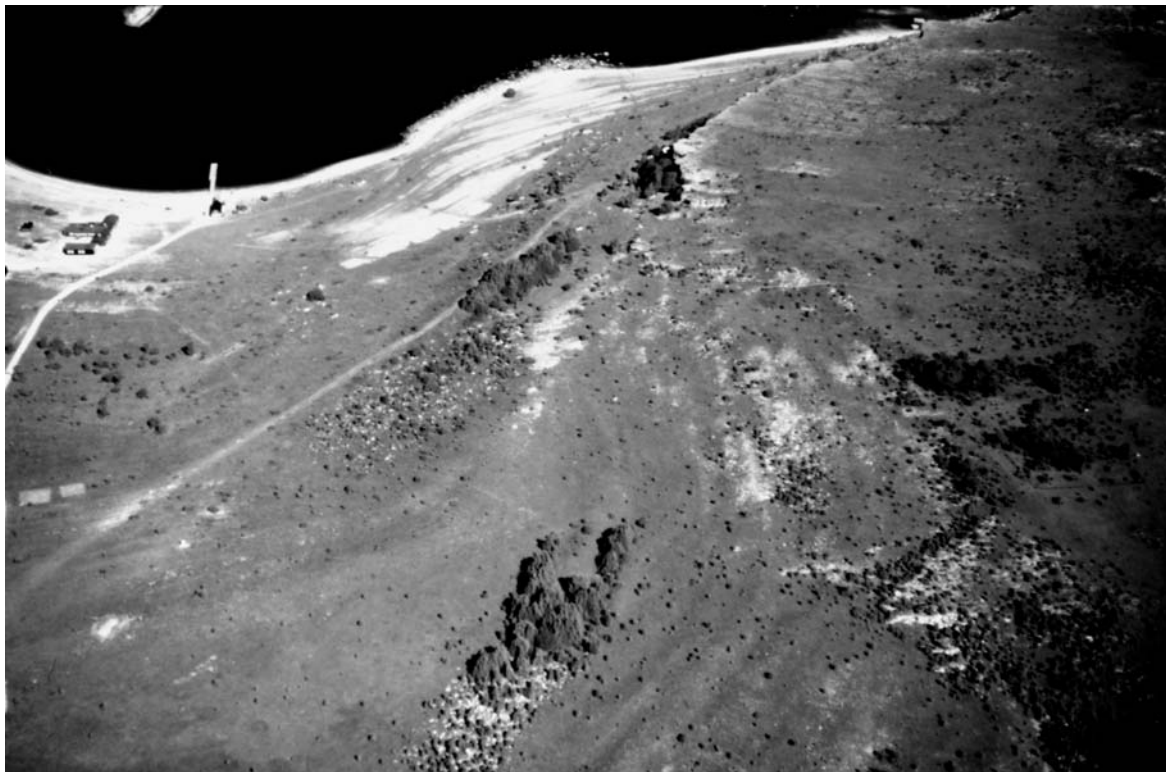
Olsson, Erik 2005. Stora Karlsö. I: Stora Karlsö - människor, verksamheter och händelser kring en ö. (red. Jacobson, R. & Larje, R.), Uddevalla 2005.

ANDRA ANGELÄGNA FORSKNINGСУNDERLAG

- Detaljerad nivåkarta
- Landhöjningskarta

Dessa två kartor är av fundamental betydelse för att i tid och rum kunna ringa in spår av aktiviteter. Kartorna skulle också ge en ökad möjlighet att förstå hur Karlsö egentligen såg ut under olika förhistoriska tidsskeden.

- ✓ Vilka möjliga landytor förutom alvarplåtåerna fanns tillgängliga och vilka kan man utesluta när man börjar fundera över var det var möjligt att slå ner sina bopålar?
- ✓ Var Stora Förvar vattenfylld för mellan 8000 och 6000 år sedan under den period då kulturlager saknas?
- ✓ Hur högt låg strandlinjen vid Lauphargi när det byggdes upp?
- ✓ Ligger ”båtlänningarna” vid den vikingatida strandlinjen?
- ✓ Hur ligger Norderslätts liksom Suderslätts fornminnen i anslutning till de olika tidsskedenas strandlinjer?
  - Fosfatkartering på Suderslätt
  - Geofysiska (markradar) mätningar på Norderslätt.
- ✓ Fosfatkartering är en välkänd metod att spåra mänsklig aktivitet inom ett område utan att sätta arkeologspaden i jorden. På Suderslätt bör det finnas spår efter stenarbetarnas bostäder och troligen också efter aktivitet under järnåldern.
- ✓ Markradar eller georadar är ett instrument som läser av elektromagnetiska störningar. Metoden är alltså ett icke förstörande sätt att få fram indikationer på störningar i jordens normala lager, t ex olika slag av nedgrävningar. Markradar har använts inom geologin för att t ex mäta istjocklek och torvmäktighet och inom arkeologin för att lokalisera boplatser och gravar. Kanske skulle metoden kunna användas på Stora Karlsö för att lokalisera t ex flatmarksgravar som alltså inte har någon markering ovan jord.
- ✓

Flygbild över fornlämningsområdet på Norderslätt Foto: Rolf Jacobson

JÄRNÅLDERN PÅ STORA KARLSÖ

Järnåldern är definitivt en spännande period på ön. Vilken roll spelade Stora Karlsö i samtiden och i omvärlden? De fasta fornlämningarna från järnåldern är många och framträdande och täcker in en period på ca 1000 år. Analysen och tolkningen av fynden från de arkeologiska undersökningarna är däremot av olika anledningar eftersatt. Fram till 1973 bestod spåren från järnåldern endast av en död befolkning d v s gravar. Under en sommarsäsong 1889 undersökte Fredrik Nordin samtliga då kända förhistoriska gravar på ön. Resultatet av hans undersökning publicerades aldrig i sin helhet men finns bevarat i en rapport som tar upp ett 50-tal undersökta gravar/gravplatser. Rydh publicerade 1931 ett urval av gravfynden.

Folkvandringstida aktiviteter

De många gravarna hade kunnat ge en bild av gravskick och därigenom berättat en del för oss om den levande befolkningen. Tyvärr är fyndigheterna från gravarna p. g. a. förväxling under förvaring och ompackning omöjliga att återföra till rätta gravar (Sundeen 2005). En osteologisk analys har därför bara kunnat göras på gravmaterialet i sammanslaget skick. Men genom Sundeens analys vet vi att de gravlagda personerna övervägande var män, förhållandevis unga (17-35 år) och ganska långa (omkring 170 cm). De gravar som har kunnat dateras utifrån föremålsfynd är från folkvandringstid. Men vilka var människorna? Varifrån kom de?

En arkeologisk undersökning på 1970-talet avslöjade spår på Norderslätt av en forntida aktivitet. Grävningsfynden var av extra stort intresse eftersom de var de dittills enda av den levande järnåldersmänniskan på ön. Tyvärr kom material och dokumentation från utgrävningen på avvägar innan det blev ingående analyserat och publicerat. Elisabeth Almgren publicerade några korta presentationer av resultaten från grävningen. Dateringen pekar på folkvandringstid. Fyndföremålen berättar om metallhantverk och handel.

Den lilla glimten av järnåldersliv väcker många frågor. Finns det samband mellan gravarna och aktiviteten på ön? Fanns det en permanent bosättning på ön eller hade ön en säsongsanvänd handelsplats? Hur är sambandet mellan aktiviteten på Norderslätt och de många gravarna på

Suderslätt? Går det att hitta spår av aktivitet här också? Norderhamn är en skyddad plats att lägga till i. Suderhamn är inte fullt lika bra. Är det troligt att det fanns två hamnar på ön under folkvandringstid?

Vid det kulturhistoriska symposiet i Visby februari 2006 om Stora Karlsö framkom att utgrävningsmaterial och dokumentation från Bertil och Elisabeth Almgrens undersökningar 1973 - 1981 på Norderslätt och utanför Stora Förvar kommit tillrätta. Materialet har nu registrerats, delvis med ekonomiskt stöd ur Palmska fonden, för att bli tillgängligt för forskning. En rapport över det katalogiserade fyndmaterialet och den skriftliga dokumentationen av utgrävningen är under utarbetande och vi (Lars Wilson och Rita Larje) har fått möjlighet att lägga synpunkter på rapporten inför dess slutliga version. (Rapporten färdigställdes i maj 2009.)

I årsboken 2007 av Gotländskt Arkiv publiceras data från rapporten med viss tolkning av materialet. Det är glädjande att vi nu får en detaljerad beskrivning av de olika anläggningarnas (stolphål, härdar etc.) placering inom den undersökta ytan på Norderslätt och av de fynd som gjordes utifrån grävningsdagböcker och noteringar, inklusive den inledande fosfatkarteringen. Ytan som undersöktes var mycket begränsad, och det förekommer en viss inkonsekvens i noggrannhet när det gäller dokumentationen. Men de fynd som gjordes var betydelsefulla. När fyndmaterialet nu registreras och görs tillgängligt kan det ligga till grund för ett fördjupat studium med nya ögon.

Förslag till upplägg av forskningsprojekt för det återfunna materialet lämnades 2006 av Torun Zachrisson och Jan Storå, Stockholms universitet. Båda framhåller det viktiga i att försöka förstå de arkeologiska sammanhangen i Norderhamn. Torun pekade i sitt föredrag under symposiet på att Stora Karlsö i fråga om vissa anläggningar och karaktär på fyndmaterial ”sticker ut”, att ön är mer än bara en gotländsk ”satellit”. Här finns företeelser med paralleller på fastlandet och i Norge.

Jan Storå ser i benmaterialet möjligheter att belysa olika aspekter på järnåldersbosättningen på Stora Karlsö. Analys av fynden från boplatssområdet kan ge en bild av bl.a. boskapsskötselns karaktär. Höll man får, getter, svin och/eller nötkreatur på ön eller importerades färdigstyckat kött till platsen? I vilken utsträckning bedrevs säljakt, fiske och fågelfångst? Samtida lager i Stora Förvar innehöll ben av såväl tamdjur som säl, fågel och fisk. Analyserna skulle ge ett gott underlag för en diskussion om bosättningens karaktär – t.ex. om det verkligen fanns en bosättning året runt på ön. Representerar det undersökta området en ”normal” bosättning eller är området att betrakta som hamnområde/verkstadsområde?

En ny och utvidgad arkeologisk undersökning på Norderslätt är befogad men måste baseras på en noga preciserad frågeställning. En självklar början är naturligtvis en ingående och jämförande studie av det fyndmaterial som nu, efter registrering, finns tillgängligt.

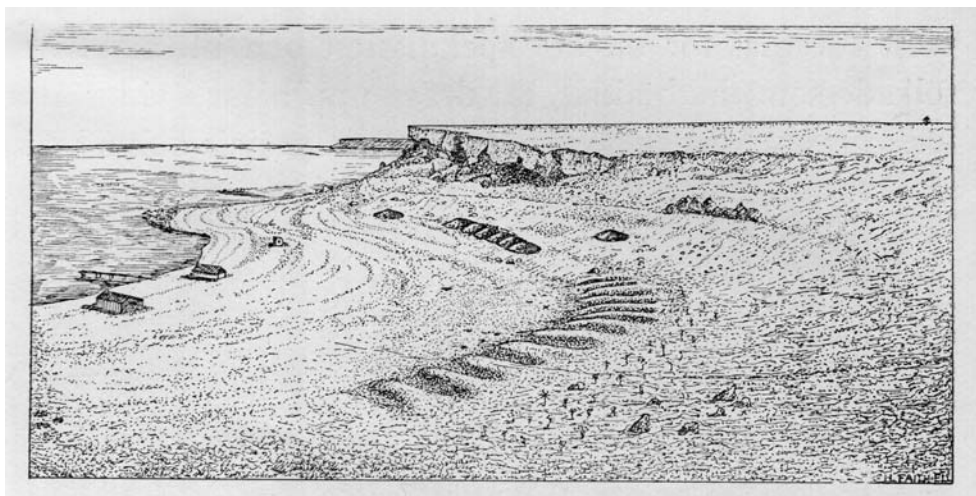
Vikingtiden på Stora Karlsö

Vid en undersökning 1973 av kulturlagren vid ingången till Stora Förvar hittade man i de, omrörda och förmodligen vid 1880-talets utgrävning utkastade, övre lagren föremål från vikingatiden. Det var ett ganska stort antal gjutformar till kvinnosmycken, dels av gotländsk typ men också, mer oväntat, av fastlandstyp. Fynden gjorde att man trodde sig ha funnit belägg för metallhantverk på ön under vikingatid.

Båtgravar? Båtlänningar?

Hur användes ön egentligen under vikingatid? Det finns några gravar och en del sekundära begravingar i folkvandringstida gravar som kan tolkas som vikingatida. Hanna Rydh ansåg att de många svackorna i strandvallar både i Norderhamn och i Suderhamn var vikingatida båtgravar liknande dem man funnit i Valsgårde i Uppland. Fynden från totalutgrävningen av en svacka i Norderhamn verkar övertygande, med undantag för att fyndmaterialet var stort, omrört. En annan

omhuldad teori är att svackorna och de mellanliggande ryggarna utgjort s.k. båtlanningar, anläggningar att dra upp båtar i skydd i. De skulle då dateras till vikingatid och vara utgrävda i gamla gravar som på så sätt blivit förstörda.

Att det ligger människoskelett och ett artrikt djurbensmaterial i de undersökta svackorna går inte att komma ifrån. Föremålsfynd och sammansättningen av djurarter pekar mot en datering till vikingatid. Men gravarna måste i så fall ha kommit till innan det blev aktuellt att anlägga båtuppläggningsplatser. Innan marken togs i anspråk för båtlanningar måste den ha förlorat sin ställning som gravplats. Det finns en till medeltid daterad begravningsplats strax söder om svackorna och i Suderhamn var det under medeltiden full verksamhet i stenbrotten. Så människor fanns det på ön. Men här finns ett problem och det gäller nivån över havet. Gravarna i botten av svackorna ligger nu 6-7 m ö h och måste ha legat en god bit både över havsytan och från stranden även på vikingatiden. Båtlaningarna som måste vara yngre än gravarna kommer då att, på grund av landhöjningen, ligga ännu längre från stranden och högre upp. Det verkar inte särskilt praktiskt att släpa upp tunga båtar långt upp och lägga dem på land. En annan synpunkt är den att Stora Karlsös stränder inte lämpar sig för den typ av båtlaning som består av en anlagd båtränna. Stranden byggs ständigt om av vågornas arbete. På sådana kuster har man en helt annan teknik att få upp sina båtar i skydd. Hävdatecknaren P.A. Säve, som besökte ön 1847 och 1865, berättar att man med vågornas hjälp tar upp båten parallellt med strandlinjen. Det behövdes ingen hamnanläggning för att landa på ön. Kanske var det något besvärligare i Suderhamn där strandvallarna består av grövre sten.

Att lösa mysteriet med båtsvackorna vore naturligtvis en fjäder i hatten på en arkeolog. Då behöver man undersöka några fler svackor. De är nedgrävda i samma strandvall som mot öster på sitt krön har sju folkvandringstida rösegravar. Två av dem har sekundära förmodat vikingatida gravläggningar. Det finns ett område på strandvallen mellan rösegravarna och störningen med båtsvackor som är orört. Här borde man göra en undersökning. Kanske finns här orörda vikingatida gravar utan stensättning eller annan markering. Ett återkommande bekymmer är att Fredrik Nordin 1889 så nitiskt undersökte alla då kända gravar på ön. Men om vi letar kanske vi upptäcker att han faktiskt missat sådana som inte har någon markering ovan jord.

Grophus?

Norr om båtsvackorna i Norderhamn (mot stranden) finns ett 15-tal grunda gropar, 1-2,5 m vida, som i fornminnesregistret betecknas som "grophus?". Groparna noterades av Rydh 1930. Hon anmärker att sådana gropar också tycks ha funnits vid båtgravarna i Valsgårde i Uppland. En undersökning av ett par gropar gav inga fynd. Rydh anser det möjligt att groparna uppstått när man tagit upp fyllning till båtgravarna. Två sådana gropar undersöktes av Elisabeth Almgren på 1970-talet. Hennes tolkning är att groparna skulle vara rester av en typ av små nedsänkta verkstadshus från vikingatid/medeltid. Man anser sig ha belägg för denna typ av hus i Sydsverige. Resultatet av Almgrens undersökning ger inget säkert bevis för att "karlsögroparna" skulle vara s.k. grophus. Vid en eventuell ny undersökning av förekomsten av gropar med misstänkt boplatskaraktär är det viktigt att ha i åtanke att gropområdet överlagras av spår av 1830-talets stora fiskeläge.

För att få en förklaring till den successiva utvecklingen och användning av "båtgravsområdet" i Norderhamn är det nödvändigt att göra nya arkeologiska undersökningar.

Litteratur om järnåldern

Almgren-Aiken, Elisabeth 2007, Rapport rörande provundersökning av kulturlager utanför grottan Stora Förvar, Stora Karlsö I:3 Eksta sn., Gotland.

Almgren, Elisabeth 1976, 'Utgrävningen i Norderhamn', in *Stora Karlsö – en presentation*, Karlsö Jagt- och Djurskyddsförenings AB, Visby, pp. 13-15.

Almgren, Elisabeth 1979, 'Stora Karlsö – Rastplats eller Frihamn?', *Arkeologi på Gotland*, Visby, pp. 169-172.

Nordin, Fredrik 1889. *Grävningsrapport*.

Rydh, Hanna 1931, *Stora Karlsö under forntiden*, Stockholm.

Sundeen, Hanna 2005, *Benen från Stora Karlsö. En analys av skelettmaterialet från Fredrik Nordins utgrävning 1889*. CD-uppsats, Högskolan på Gotland.

Zachrisson, Torun 2006, 'Hägringen och fornborgen, Stora Karlsö under järnåldern', *Karlsöbladet nr 2*, pp. 9-12.

Rapport

Kulturspår på Stora Karlsö, 2007. Arkeologiska undersökningar 1973b-1981, Länsmuseet på Gotland dnr 0871-2006, 0176-2006

STENBRYTNING PÅ STORA KARLSÖ

De senaste årens röjning och fårbeta har avslöjat en större utbredning av stenbrotten än vi tidigare känt till. Två typer av brytningsmetoder finns representerade, medeltida flatkilsteknik och runda borrhål för krutsprängning från 1600-talet. Unikt är att stenbrotten på Karlsö ligger orörda sedan medeltiden med undantag för viss stenbrytning på 1600-talet. Det är mycket angeläget att brottens utbredning och förekomst av spår efter brytningsmetoder och ev. "halvfabrikat" dokumenteras och registreras. Tolkningen av denna dokumentation läggs till grund för en beskrivning av den medeltida stenbrytningen.

Under två dagar i augusti 1998 gjordes ett försök till inmätning av stenbrotten av personal från Länsmuseet och Länsstyrelsens Livsmiljöenhet. Tyvärr krånglade mätutrustningen (totalstationen). Något nytt försök har inte gjorts men det är naturligtvis av stort intresse att dokumenteringen återupptas.

En intressant uppgift vore att kartlägga förekomsten av röd kalksten i gotländska kyrkor. På så sätt skulle man kunna spåra beställarna av sten från Stora Karlsö. Vidare vore det värdefullt att kartlägga exporten av "karlsömarmor" till kyrkodetaljer utanför Gotland (Balticum, Danmark, Tyskland??)

Stora Karlsö är inte den enda platsen där det finns rödaktig kalksten. Hoburgen har också en kalksten rik på crinoidéer och liknande finns i Ethelhem. Från Öland kommer en leverfärgad kalksten med ett något annorlunda innehåll av fossil. Hur kan man säkert skilja "karlsömarmor" från annan röd kalksten?

Litteratur om stenbrotten

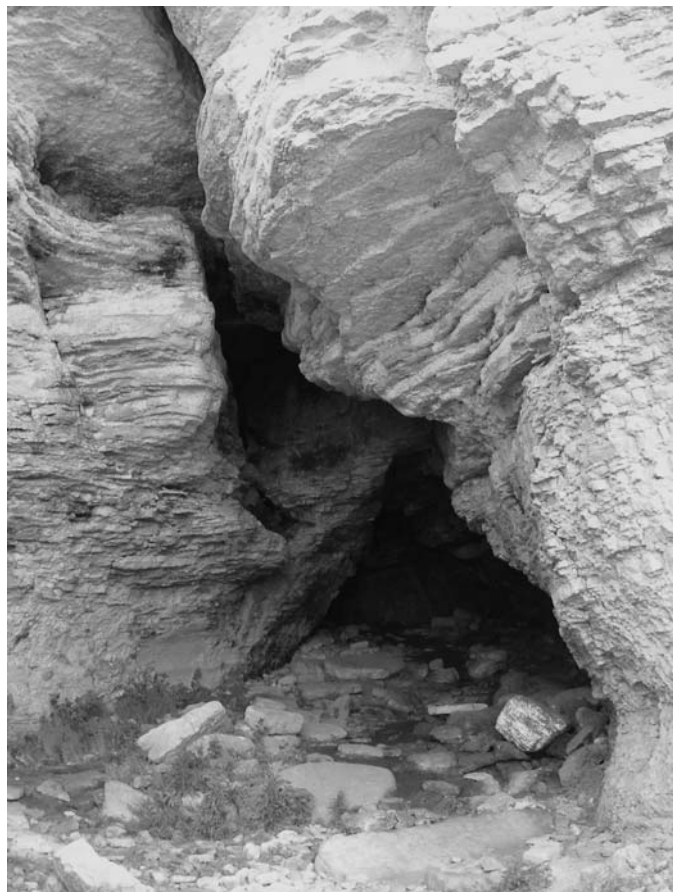
Jacobson, Rolf, 2005. Om ett par gamla karlsökartor och lite till. I: Stora Karlsö - människor, verksamheter och händelser kring en ö. (red. Jacobson, R. & Larje, R.), Uddevalla 2005.

Jacobson, Rolf 2007. Kulturen på Stora Karlsö. Några nyfunna spår. Karlsöbladet Nr 4 2007.

Ohlsson, Erik W. 1960. 'Några anteckningar om Stora Karlsö under medeltiden och nya tiden fram till år 1880', Stora Karlsö 1960.

Ohlsson, Erik W. 1970. Den medeltida stenbrytningen på Stora Karlsö och berättelsen om en grindstolpe. Karlsöklubbens årsskrift 1970.

STENÅLDERN PÅ STORA KARLSÖ

Undersökningen 1888-1893 av kulturlagren i Stora Förvar och därpå följande publikationer ger en god uppfattning om resursutnyttjande under senmesolitisk och neolitisk tid. De äldsta lagren dateras till ca 7500 f.Kr. och fynden av människoben hör till de äldsta på Gotland, ja ön står faktiskt med Gotlands allra äldsta människoskelett. Publikationerna behandlar i huvudsak delar av det stora benmaterialet. Föremålsfynden presenteras av Schnittger & Rydh 1940.

Grottan Stora Förvar så som öppningen ser ut efter att 4 kulturlager grävts bort.

Boendefrågan under senmesolitisk tid (ca 9500-8000 år sedan)

En fråga som ständigt infinner sig och som inte fått något slutgiltigt svar är huruvida stenåldersmänniskorna var året-om-boende på Stora Karlsö. Vi vet att man redan för 9500 år sedan började utnyttja öns rika faunaresurser i form av säl och fisk. Ericson & Knape (1990) och Lindqvist (1997) visar på fångst av sälkutar för pälsens skull. Men skulle man inte ha ätit köttet också? Eller levde man på lax? Sälkutfångst är av naturliga skäl säsongsbunden men betyder det att man bara uppehöll sig på ön under den tid man kunde fånga sälkutar? Ericson & Knape hävdar att grottan användes som slaktbod och då får man anta att människorna hade sina bostäder, permanenta eller tillfälliga, någon annanstans än i grottan. Fynden av människoben visar att alla åldrar finns representerade. Betyder det att man bodde året om på ön eller tog man med sig familjen ut till ön under fångstsäsongen? Och om man var åretruntbofast – bodde man då i grottan eller utanför någonstans? Frågorna är många och det skulle vara bra med några faktaförankrade svar .

Ett 2000-årigt uppehåll i utnyttjandet av Stora Förvar (ca 8000-6000 år sedan)

Dateringar av benfynd visar att grottan nyttjades kontinuerligt under ca 1500 år. Men sedan är det ett långt uppehåll på 2000 år när grottan inte använts (Lindqvist 1997, Storå 2006). Varför? Kanske finns svaret i Östersjöns utveckling. En höjning av havsytan kan ha gjort grottan till en otrevlig och kanske till och med farlig plats att vistas på. Förekomsten av bandtång i grottans kulturlager ca 1 m över golvnivån på 21,26 m ö h kan mycket väl vara spår av Litorinahavets återkommande höjningar av havsytan (transgressioner) och skulle kunna ge svar på frågan om översvämningar gjort grottan omöjlig att nå eller i varje fall otrevlig att bo i.

Men övergav man en så rik resurs bara för att havsytan steg? Stora Karlsö var ju mycket mer än bara en grotta. Det finns flera mindre grottor belägna något högre över havsytan, som man misstänkt kunnat locka till användning i forntiden. Det är inte heller så att man nödvändigtvis måste ha tillgång till en grotta. Att bygga vindskydd, kojor, tycks vara inlagt i våra gener. Minsta barn har idéer om hur man ska få till ett eget "hus". Boplatslämningar kanske alltså finns någon annanstans på ön. Förutom Stora Karlsö finns på Gotland ett 15-tal stenåldersboplatser men ingen av dem har grottor (Österholm 1989). Grottförekomsten på Stora Karlsö kan rimligen inte ha varit avgörande för öns nyttjande.

Resursutnyttjandet under neolitisk tid

Människorna kommer tillbaka till Stora Förvar under neolitisk tid. Nu har faunan en annan sammansättning. Fortfarande överväger säl som jaktbyte men vikare dominerar nu över gråsäl och grönländssälen dyker upp. Människorna börjar använda keramikkarl och de första spåren av boskapskötsel visar sig. Säljakten specialiserades och man jagade vuxna djur med harpun. Eftersom man nu bevisligen har både nötboskap och får på ön inställer sig åter frågan om bofasthet. Tamboskapen måste fraktas per båt till ön, vilket naturligtvis var ett ganska jobbigt företag med den tidens utriggade stockbåtar. Gjorde man den resan två gånger per år? Fick tamdjuren fick stanna året om på ön? Hur var det med människorna? Bodde de året om på ön och i så fall var? I grottor eller i hus? Karlsöarna utgjorde säkerligen ett resursområde för människorna vid boplatserna i Ajvide på Ekstakusten och att paddla ut till öarna för jakt och fiske var ett enkelt företag. För att få sälkött och fisk behövde man inte bo på Stora Karlsö.

Dödkult, begravningsritual, kannibalism?

En fråga som ofta infinner sig är den om det fanns kannibaler på Stora Karlsö. Det började med fynd 1889 av två människoskallar och några spjälkade rörben i djupa lager nära grottans mynning, vilket genast tolkades som spår av kannibalism eller någon förfäderskult (Retzius 1890, Rydh 1931). Men ben kan brytas sönder på längden bar genom att man trampar på dem. De nämnda benfynden har tyvärr förkommit men det finns spridda människoben i andra delar av kulturlagret som skulle kunna belysa frågan. Lindqvist har hittat en bränd del av ett pannben med något som ser ut som snittmärken. Detta fynd tillsammans med förekomsten av människoben spridda och

blandade med djurben och föremålsfynd har återväckt frågan om förfäderskult på nytt. Men också den här typen av snittliknande skador på en benyta kan uppkomma genom slitage genom att man trampar omkring på dem. Ett fördjupat studium av resterna av människor i Stora Förvar kanske skulle kunna belysa frågan ytterligare.

Faunautveckling på Stora Karlsö

Det stora benmaterialet (4 ton) är viktigt ur en faunahistorisk aspekt. De spektakulära fynden av späckhuggare, tonfisk, havssula och garfågel och den stora förekomsten av grönländssäl berättar att dåtidens Östersjön hade en högre salthalt och därmed var ett mycket rikare hav än idag, både avseende arter och individer. Till exempel var sillstimmen både fler och större. Men i grottans äldsta lager finns inga alkfåglar. Vi har svårt att tänka oss fågelbergen utan sillgrisslor och tordmular men för människorna under senmesolitikum var det så det såg ut. En studie av benmaterialet ur faunahistorisk synvinkel skulle berätta för oss hur djurlivet på och kring ön utvecklats under årtusendenas gång.

Publikationer om Stora Förvar

Clark, J.Grahame.D. 1976, 'A Baltic Cave sequence: A further study in bioarchaeology'. In Festschrift für Richard Pittioni zum siebzigsten Geburtstag, *Archaeologica Austracia* Bh. 13, pp. 113-123.

Ericson, Per 1989. 'Faunahistoriskt intressanta stenålderfynd från Stora Karlsö.', *Fauna och flora* 84, pp. 192-198.

Ericson, Per G.P. and Knape, Anita 1990. 'Stora Karlsö – en jaktstation under neolitisk tid.', *Gunneria* Vol 64, pp. 197-205.

Johansson, Birgitta M. and Larje, Rita 1993, 'A 100 Year Old Soil Sample from Stora Förvar. Refuse or Potential Resource? ', *Pact 38-III:3*, pp. 297-301.

Knape, Anita and Ericson, Per 1988, 'Stora Förvar - kontinuitet och förändring i ett resursutnyttjande', *Gotländskt Arkiv*, Visby, pp. 31-38.

Lindqvist, Christian 1996, 'Gotländska stenåldersstudier I, De äldsta säljägarna på Gotland', *Benbiten* Vol. 9 No 3, pp. 7-13.

Lindqvist, Christian and Possnert, Göran 1997, 'The subsistence economy and diet at Jakobs/Ajvide, Eksta parish and other prehistoric dwellings and burial sites on Gotland in long time perspective', in G. Burenhult (ed), *Remote Sensing*, Vol I, pp. 29-90.

Pira, Adolf 1909, *Studien zur Geschichte der Schweinerassen, insbesondere derjenigen Schwedens*, PhD, Jena.

Pira, Adolf 1926, 'On bone deposits in the cave "Stora Förvar" on the Isle of Stora Karlsö, Sweden', *Acta Zoologica: International Journal for Zoology* pp.123-217.

Retzius, Gustaf 1890. Referat i *Ymer*, sid 286-287, av föredrag av G. Retzius om människokranierna i Stora Förvar.

Rydh, Hanna 1931, *Stora Karlsö under forntiden*, Stockholm.

Schnittger, Bror and Rydh, Hanna 1940. *Grottan Stora Förvar på Stora Karlsö undersökt av Lars Kolmodin and Hjalmar Stolpe*, KVHAA, Stockholm.

Storå, Jan 2006, 'Om den förhistoriska bosättningen på Stora Karlsö i skelettfyndens ljus', *Karlsöbladet* nr 2, pp.5-8.

Österholm, Inger 1989, *Bosättningsmönstret på Gotland under stenåldern. En analys av fysisk miljö, ekonomi och social struktur*, Theses and papers in archaeology 3, Stockholm University, Stockholm.

Österholm, Sven 1988, 'I utriggarkanot över Östersjön', *Populär Arkeologi*, Årgång 6, Nr 2, pp. 26-30.

BRONSÅLDERN PÅ STORA KARLSÖ

Om bronsåldern på Stora Karlsö vet vi inte mycket annat än att här finns två stora och två mindre rösen som dateras till bronsålder. De ligger alla i det för den perioden karakteristiska läget högt upp och väl synliga på långt håll. Nordins undersökning 1889 avslöjade inga spektakulära och daterbara fynd. I Röisu hittades några få obrända människoben och i Lauphargi rester av keramikkrärl och några få brända ben på en yta ca 5 meter i fyrkant. Det minsta av de två mindre rösen innehöll ett keramikkrärl med några brända benfragment. Krärlen är av en ovanlig typ och troligen från sen bronsålder. Det intressantaste är spåren av cirkulära kallmurade konstruktioner i både Röisu och Lauphargi.

Ingen har ingående studerat bronsåldern i Stora Förvar. Det finns få fynd som kan dateras till perioden. Djurbenen är inte analyserade.

Stora Karlsö måste ha varit betydelsefullt eftersom man gjort sig besväret att släpa ihop all sten till de stora rösen. En intressant aspekt på bronsåldersrösen är frågan var man hämtade all sten. Det borde göras en volymberäkning av stenvärdet. Utifrån en sådan beräkning skulle man kunna förstå hur många dagsverken som krävdes för att bygga upp ett röse? Naturligtvis använde man den sten som fanns på Röisu haid för att bygga upp Röisu men den kan knappast ha räckt till. Hämtade man kanske sten ända nere på den dåtida stranden i Norderhamn? Något enklare var det kanske att hitta sten till Lauphargi som ligger närmare klapperstensstranden. Det krävdes resurser i form av arbetskraft och arbetstid. Det måste ha funnits ett organiserat samhälle som hade resurser att låta bygga de här revirmarkeringarna. Är rösen samtida? Hur står de sig i jämförelse med undersökta bronsåldersrösen på Gotland? Hur vore det med en studie av Gotlands bronsålder som

tar med Stora Karlsö? Bronsåldern är svårfångad. Ett önskemål är att få Stora Karlsö insatt i sitt gotländska och även skandinaviska bronsålderssammanhang.

Ett par referenser

Hansson, Harald 1927. Gotlands bronsålder.

Lindquist, Malin 1979, 'Storrösen', in *Arkeologi på Gotland*, Barry Press Förlag, Visby, pp. 33-42.

Fiskeläget på Stora Karlsö

Inmätning och kartläggning av 1800-talets fiskeläge.

Järnåldern på Stora Karlsö

Folkvandringstida aktiviteter

Vikingatiden på Stora Karlsö

Båtgravar? Båtlänningar? Grophus?

Bronsåldern på Stora Karlsö

Stenåldern på Stora Karlsö

Boendefrågan under senmesolitisk tid (ca 9500-8000 år sedan)

Ett 2000-årigt uppehåll i utnyttjandet av Stora Förvar (ca 8000-6000 år sedan)

Resursutnyttjandet under neolitisk tid

Dödkult, begravningsritual, kannibalism?

Faunautveckling på Stora Karlsö

Stenbrytning på Stora Karlsö

Övriga önskemål

- Detaljerad nivåkarta
- Landhöjningskarta
- Fosfatkartering på Suderslätt
- Geofysiska (markradar) mätningar på Norderslätt.